

НЕКИ СТВАРНИ И МОГУЋИ СВЕТОВИ

(др Мирјана Бечејски, *Неки стварни и могући светови: књижевне студије и огледи*, Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 2022)

Трећа научна монографија¹ др Мирјане Бечејски, истакнутог проучаваоца српске и компаративне књижевности са аспекта свих дисциплина науке о књижевности, где нарочито треба истаћи ауторкин допринос књижевнотеоријским и књижевноисторијским разматрањима књижевних и књижевно-научних жанрова (документарних прича, путописа, есеја и др.), већ насловом формира хоризонт очекивања савремених методолошких истраживања *света приче* као „основног принципа ума”, при чему се и овај, цитирани наслов огледа др Мирјане Бечејски, заступљен у њеној новој научној монографији, може сврстати у посткласичне дефиниције наратива. На фону научних истраживања које баштини опус др Мирјане Бечејски, формирна су очекивања помног, интердисциплинарног и савременог читања/гумачења изабране грађе. Тринаест огледа, груписаних око три доминантне истраживачке теме: *Стварни и могући светови*, *Наративна емпатија у документарним и фикционалним формама приповедања* и *Бескрајна игра приповедања*, на више од две стотине страна рукописа потврђују свеколика очекивања читаоца ове научне монографије. И насловна одредница *неки* индикативна је у погледу очекивања грађе заступљене у научној монографији др Мирјане Бечејски: *светови приче*, и сама прича, која је предмет ауторкиног истраживања јединствена је најпре са естетског становишта (проза Данила Киша), а подједнако и рецепцијским учинком, што потврђује низ ауторкиних студија о наративној емпатији. Потом, др Бечејски се аргументовано упшта у валоризацију дела савремене књижевности (поезије Милице Јефтимијевић Лилић, прозе Љиљане Бинићанин, Марка Видојковића, Нелета Карајлића) са формалног, документарног и рецептивног аспекта. Увод у монографију изнова осветљава континуирано и помно истраживање које је у основи научног метода др Бечејски од периода основних студија србистике и историје уметности, преко истраживања на докторским академским студијама Универзитета у Нишу до пројектних и других видова проучавања српске и компаративне књижевности, као и метанауке о књижевности у оквиру рада на Институту за српску културу Приштина – Лепосавић.

1 Научни опус др Мирјане Бечејски, уз више десетина студија и огледа, садржи и две истакнуте научне монографије: *Земаљски и небески знаци*, у којој је са аспекта савремених нараторолошких истраживања тумачила поезију Алека Вукадиновића, Анта Поповског и Риста Ратковића као „велику нарацију”, док је у другом одељку, „Мит о небеским и земаљским знацима” дала увиде значајне за генеалогичку жанрова којима се у савременој прози, поетици и методологији тематизује *косовски мит*, и *Нулту дисциплину Данила Киша* као резултат свог дугогодишњег истраживања поетике Данила Киша, нарочито оних, у књижевноисторијском и књижевнотеоријском погледу, запостављених аспеката Кишове есејистике.

Монографија *Неки стварни и могући светови* сачињена је из следећих одељака: „Стварних и могућих светова”, „Наративне емпатије у документарним и фикционалним формама приповедања”, „Бескрајне игра приповедања”, „Литературе” и „Прилога”. Методолошко полазиште свих одељака је јединствено – реч је о савременим когнитивнонаратолошким увидима.

Прве студије монографије др Мирјане Бечејски посвећене су савременим проучавањима хронотопа на примеру најмање две књижевноуметничке форме (песме и приповетке), уз проблематизовање митског, историјског и (над)националног наратива о Косову. У књижевнотеоријском погледу, ауторкина полазишта за тумачење хронотопа показују познавање дијахроније истраживања овог наративног елемента, издвајајући допринос теорије релативитета и Бахтиновог јединственог концепта времена и простора, те Башларове поетике и Фукоовог тумачења дискурса и концепта хетеротопија. Бечејски теоријски аргументовано, и грађом утемељено преиспитује Бахтинову (спорну) тврдњу да је водеће начело у хронотопу – време. Полазећи од специфичности сликовног оквира и синтетичког пејзажа поезије Милице Јефтимијевић Лилић, и посматрајући га у релацији са биографским хронотопом песникиње (Косовом), ауторка запажа дијалошку, чак полифонијску релацију гласа лирског субјекта и (географског, историјског, митског, симболичког) хронотопа Косова. На фону овакве релације, где је Косово увек имплицитно присутно, ауторка тумачи грађење идентитета лирског субјекта поезије Милице Јефтимијевић Лилић. Уочавајући вишеструку комплексност тумачења хронотопа у поезији Милице Јефтимијевић Лилић на макро и микро плану (где је значајан потхронотоп цркве), Бечејски закључује да је „лични доживљај времена у дубокој узајамној вези са доживљајем простора Косова и Метохије као интимно свог у смислу непоновљивости индивидуе и њеног живота. Тачније – зависан је од тог простора.” Укрштајући призму лирског субјекта са „простором Косова и Метохије [који се] одликује посебном густином обележја историјског и митског времена, где се просторно значење прелива у временско и утиче на временске односе.” и полазећи (и увирући) у *чарање* као мотив и метафору поетског стваралаштва Милице Јефтимијевић Лилић, уз узимање у обзир свих семантичких наноса ове глаголске именице (и поступка) од антике до наше савремености, Бечејски закључује да управо стваралаштво наведене песникиње осветљава пукотину у Бахтиновом теоријском дискурсу о хронотопу: „Стваралаштво М. Ј. Лилић практично илуструје ову тврдњу. Премда је оно у исти мах индивидуални и универзални напор да се домаши смисао постојања и стварања у једном реалном колико и симболичком хронотопу, ту више није суштинско питање да ли време протиче линеарно, циклично, или се пак ради о једном безвременом простору. Битно је само да се стварно може постојати једино ту, на *Косову*, из ког израста и које исијава њено стваралачко биће.”

У огледу „Како је Милош убио Мурата. Наративни идентитет у причи *Косово 1389* Нелета Карајлића” ауторка путем вешто изабране грађе (о, на нашим просторима, али и шире, увек актуелној теми) изнова преиспитује не само лиотаровски концепт историје као (мета)нарације, већ и саму границу дискурса књижевних и књижевно-научних врста. У основи градње наративног света Карајлићевог дела ауторка уочава метод деконструкције, који постаје и њен методолошки путоказ за

проблематизовање још једног значајног (тачније, неизоставног аспекта) савременог наратива о Косову – националног/колективног и индивидуалног идентитета: „Прича представља пародијско преиспитивање схватања индивидуалне и колективне свести о Косову као основи српског националног идентитета кроз иронизацију тежње да се најзначајнијим догађајима, посебно биткама из националне историје, дају епске и космичке размере. Али у њој је остварено и уметничко разобличавање различитих злоупотреба Косовског мита и његове симболике (за буђење ратничког духа и националистичких заноса, за остваривање политичких циљева и забашуривање реалног егзистенцијалног стања и проблема народа итд.), те, речено језиком имагологије и постструктуралистичке културологије – (де)стереотипизација слике о Србима као *неевропском 'другом'* који су пре више од шест векова били Европа и живи зид за заштиту те исте Европе од најезде Османлија.” Налазећи вредност Карајлићеве приче превасходно у вештини приповедања, ауторка непосредно доприноси даљој рецепцији овог дела међу савременом читалачком публиком у академским круговима. Треба истаћи ауторкино тумачење ликова Карајлићеве прозе које у вештом споју са трансфикционалним поставкама Мери-Лор Рајан доприноси осветљавању још једне вештине Карајлића као приповедача: „Категорије 'друкчости' и 'сопства' сукобљавају се не само у актуализованом/аутентизованом свету приче и на спољашњем нивоу националних и верских разлика, већ и на много сложенијем, унутрашњем – у *проблематичном* (нестабилном, мултипликованом – Ryan 1999: 130) идентитету главног јунака, што умногоме одређује и наративне стратегије у причи.” Финале ауторкиног тумачења Карајлићевог дела осветљава још један аспект виртуелног наратива не само у књижевнотеоријском, наратолошком домену, већ и на рецептивној равни: „Виртуелни наратив – оно што је у причи било могуће – помаже нам да разумемо оно што се заиста догодило – ако не у реалној егзистенцији, а оно у епској и културној традицији, која је актуализована главном наративном линијом, тј. причом као целином. А прича Нелета Карајлића одраз је дубоке људске потребе да у складу са савременом свешћу и насупрот Лајбницевог оптимистичком уверењу о Божјој творевини, преприповедањем и контрачињеницама креира алтернативну историју и могуће светове. Један од њих морао би бити бољи за све нас.”

Трећа студија првог поглавља монографије др Мирјане Бечејски усмерена је ка тумачењу дела Марка Видојковића са аспекта контраприповести, такође значајног савременог когнитивноратолошког концепта. Дело *Е баш вам хвала* Марка Видојковића ауторка тумачи као носталгичну контраприповест, уводећи га у баштину формирану Хомеровим епом о Одисеју, а богаћену на разини светске и наше националне књижевности. Предмет тумачења је, заправо, посебан вид носталгије јер домовина „савременог Одисеја”, тачније његовог потомка више не постоји, „а идеја ностоса реализује се у контранаративу”. Бечејски истражује могуће рукавце и светове приче дела Марка Видојковића, имплицитно присутних у актуелном свету приче. Деконструишући онтолошку раван круцијалних наратива (о истини, домовини, идентитету), Марко Видојковић конструисао је вишеслојни наратив који рачуна на читаоца перманентно спремног на перцептивну игру „препознавања” (сим) бола. Закључак ове студије Мирјане Бечејски такође је у знаку дијалога (диспута) са савременим књижевнотеоријским поставкама: „Ако овај постјугословенски свет

представља остварење Шипкиног кошмарног сна, можда његове дилеме, кајања и носталгија/ југоносталгија за будућношћу могу отворити портал ка оном паралелном, контрачињеничном универзуму слободе и напретка који се помаља иза Видојковићеве псеудоисторијске, апокрифне, носталгичне контраприповести о СФРЈ. А можда је „и стварни свет могући свет, упркос својој онтолошкој разлици од свих осталих” (Ryan and Bell 2019: 4).”

Након анализе првог дела првог одељка монографије можемо закључити да ауторку изабрана грађа усмерава ка дијалогу са савременим наратолошким поставкама, где је теорија, амбигвитетно, на губитку и добитку: својим тумачењима Бечејски показује да се текст увек опире свакој унапред задатој теорији, и да, заправо, теорија мора бити пратилац форме дела и саговорник вештом приповедачу и песнику.

Највећи део првог одељка монографије др Мирјане Бечејски представља још један допринос истраживању дела Данила Киша. Након докторске дисертације која је изнедрила монографију *Нулта дисциплина Данила Киша*, Бечејски се вратила тумачењу неистражених аспеката Кишове поетике. Овакав приступ делу Данила Киша, оријентисан ка неистраженим аспектима *света приче*, такође је очекиван. Након доприноса теорији есеја путем есејистичке поетике Данила Киша, др Бечејски је савременим читаоцима представила и Данила Киша као читаоца, и значајне аспекте његове поетике читања. О томе сведоче индикативни наслови огледа „Кишови концепти читалаца и Киш као читалац”, „Читалац и наративна металепа у роману *Мансарда*”. Наведени истраживачки проблеми сублимирани су у наднаслову овог одељка: „Читалац с лампом на раскршћу”. *A priori* комплексни књижевнотеоријски концепти читања, читаоца, наративне металепе, наративне емпатије и др., ауторки монографије постали су још изазовнији с обзиром на чињеницу да је „Реч о једном од најрадозналијих и најинвентивнијих читалаца свога доба – како у погледу читања белетристике тако и у смислу опште информисаности, нарочито познавања тада модерне науке о књижевности и естетичких токова.” Ауторкино истраживачко полазиште су управо паратекстуални и перитекстуални маркери Кишовог дела који, уједно, формирају нацрт Кишовог (идеалног) читаоца. Први оглед другог поглавља монографије доноси и реинтерпретацију насловне синтагме позајмљене из дела И. Секулић: „Захваљујући позицији аутора и *узорног читаоца* – ’читаоца с лампом на раскршћу’ – Киш већ тада озбиљно промишља, тематизује и прилично експлицитно говори о проблемима које ће актуализовати класична, а продубити посткласична наратологија: како уверити читаоца у истинитост приповеданог, проблем граница између стварности и фикције, поступак металепе, проблематични идентитет и амбиваленција ауторског *ја* у аутобиографској прози (в. Debra 2002; Pier 2011) и сл.” Након систематизације елемената Кишове поетике читања и концепта енкодираног читаоца, ауторка монографије усмерила се ка тумачењу Кишових дела значајних не само у Кишовом опусу (са аспекта формалног преображаја), већ и у контексту историје српске књижевности. Кишову посебну релацију према читаоцу (апострофирање и др. видове комуникације) ауторка открива већ у првом делу овог аутора: „Могли бисмо закључити да Киш већ у свом романескном првенцу скреће пажњу на двојност/ проблематичност инстанци које се крију иза идентитета заменице *ја*, штавише – на то да ’сви неодређени *ја* који се испуњавају у томе међупростору’

припадају 'средствима *par excellence* за пријелаз из једнога регистра (регистра исказивања) у други (регистар исказа) и обрнуто' (Genette 2006: 84), било да се ради о фикцијском или фактографском приповедању." Важно је истаћи да ова студија Мирјане Бечејски о делу *Мансарда* шире доприноси теорији металепсе. Овакав допринос такође је константа монографије Мирјане Бечејски.

Други одељак монографије, насловљен према значајном и на нашим просторима недовољно истраженом концепту наративне емпатије, у погледу грађе усмерен је ка документарним и фикционалним формама приповедања, где се као репрезентативни извори за преиспитивање „приче као основног принципа ума” узимају збирка прича Љиљане Бинићанин и Ива Андрића. Збирка прича *Зашто сам убила* и приповетка *Аска и вук* инспирисале су ауторку монографије да се упусти у још један књижевнотеоријски диспут, овога пута са поставкама природне наратологије, чији је репрезент Моника Флудерник. Након опсежног тумачења збирке прича Љиљане Бинићанин са формалног, структуралног и рецептивног аспекта, на нивоима енкодираног и емпиријског читаоца, Бечејски закључује следеће: „Настојећи да својом причом одговоре на питање зашто су убиле (или: да ли су могле да не убију), јунакиње ове књиге обликују своја казивања у широком распону од самоосуде до самооправдања. Док је за једне прича исповест и терапија, за друге, чија казивања нису била у фокусу овога рада, она је средство обмане и манипулације, покушај да се посредством наратера извуче нека бенефиција од затворске управе; јер међу њима има и детеубица, чији чиновни не могу рачунати ни на симпатију, ни на емпатију. Пошто се убиство пред Богом не може оправдати, као што се ни пред законом није оправдало, књижевно оправдање зависи од њихове приче и читалачке моћи емпатије. (Да ли има оправдања за Раскољникова – безброј је читалачких одговора.)” На питање у експлициту овог пасуса надовезује се наслов следеће студије у овом одељку монографије: „Зашто је Андрић убио вука?”, са поднасловом: „наративна емпатија и симпатија у причи *Аска и вук*”. О значају саме студије на ширем плану сведочи и податак да је њен краћи облик публикован у националном научном часопису највише категорије. Закључак студије, по правилу *упућеног* читаоца, којем несумњиво припада ауторка монографије, и овог пута двоструко је кодиран и доприноси рецепцији Андрићеве приповетке (тачније, његове приповедачке поетике), и нивелисању чврстих граница књижевнотеоријских концепата: „Да је писац дозволио да уметност победи зло у вуку, да је, дакле, вука оставио у животу, приповетка би несумњиво добила на вишеслојности, добила би и хришћанску димензију, али би изневерила поменути поглед на свет и емпатичко-алтруистичка ишчекивања жртве. А да ли би изневерила и 'наивног' читаоца коме је првенствено намењена? Наш је одговор да не би, јер испоставило се да тај најмлађи читалац није баш тако наиван како се на први поглед чини, и јер је наративна емпатија пре свега и изнад свега читалачки одговор на вапај за човечношћу.”

Трећи одељак монографије усмерен је ка вештини приповедања и његовој бескрајној игри у контексту савремених естетичких и поетичких теорија. У његовом средишту су поетике приповедања двојице врских приповедача наше књижевности, Данила Киша и Ива Андрића. Поетике *Пешичаника* и *Проклете авлије* сагледане су као сублимација наративних стратегија и наратолошких дијалога ових писаца са

њима савременим поетикама, без изостанка антиципације нама савремених поетика читања које су ауторку монографије усмериле ка трагању за скривеним значењима канонских дела наше књижевности.

Монографија *Неки стварни и могући светови* др Мирјане Бечејски значајно доприноси проучавању српске књижевности у светским оквирима, са аспекта савремених методолошких поставки. Публиковање ове монографије вишеструко ће допринети науци о књижевности: новим увидима у канонска и савремена дела српске књижевности, валоризацији дела текуће књижевне продукције, типолошком сагледавању когнитивноратолошких поставки, студија наративне емпатије и, шире, наратолошких посткласичних студија; надасве, монографија др Мирјане Бечејски допринеће читаоцима из научних кругова у националним и светским оквирима оријентисаних ка метанауци о књижевности.

Мирјана Бојанић Ћирковић*

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

* mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs